

KRYEZİ KÖYÜ ÖRNEĞİNDE SAHA ÇALIŞMALARININ TARİH YAZIMINA KATKISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

AN EVALUATION ON THE CONTRIBUTION OF THE FIELD WORKS ON HISTOGRAPHY AS AN EXAMPLE OF THE KRYEZI VILLAGE

İlkay ERKEN¹

Öz

Tarih araştırmalarında kaynakların mukayese edilmesi çalışmanın bütünlüğünün açısından önemlidir. Kaynakların mukayesesinde ise genellikle arşiv ve kütüphane malzemeleri kullanılmaktadır. Çalışmakta olan konu ile alakalı coğrafyanın görülmesi bu aşamada devreye girmektedir. Arşiv ve kütüphane malzemelerinin değerlendirilmesinde coğrafyanın görülmesinin yardımı ile var ise binaların tespiti sağlanmaktadır. Çünkü bazı idari birimlerle alakalı çeşitli nedenlerle kayıtların sağlıklı tutulmadığı görülmektedir. Bu çalışmada konu edilen Kryezi Köyü buna bir örnektir. Osmanlı hakimiyeti esnasında dağlı idaresi denilen sistem içerisindeki coğrafyada bulunan bu köy hakkında kaynaklarda yeterli bilgilere ulaşılamamaktadır. Var olan bilgiler ise genellikle sınırlıdır ve bir diğeri ile örtüşmemektedirler. Kryezi köyünde olduğu gibi nüfus sayımının dahi yapılmadığı yerlerdeki Osmanlı tesirini takip edebilmek bu anlamda sadece arşiv ve kütüphane malzemeleri ile mümkün değildir. Bu gibi yerleşim birimlerindeki cami, kilise ve okul gibi maddi unsurların yerinde görülmesi bu anlamda yapılacak çalışmalar için gerekmektedir. Bu çalışmada kaynaklardaki ifadelerin eksiklikleri ve farklılıkları saha araştırması ve hali hazırda bu köyde yaşayanlarla yapılan röportajlar ile giderilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, İşkodra, Puka, saha araştırması.

Abstract

The comparison of sources in historical research is important in terms of ensuring the integrity of the study. Archival and library materials are usually used in the comparison of the sources. It is in this stage that the geography that is related to the subject being studied is seen. In the evaluation of archives and library materials, with the help of seeing geography, it is possible to identify buildings. This is because records are not kept healthy for various reasons related to some administrative units. The village of Kryezi, which is the subject of this study, is an example. During the Ottoman domination, there is not enough information about the village in this geographical region within the system called the mountainous administration. Existing information is usually limited and does not overlap with one another. To be able to follow the Ottoman influence in places like the Kryezi village where the population census is not done is not possible with archive and library materials in this sense. The presence of material elements such as mosques, churches and schools in such settlements is necessary for the studies to be done in this sense. In this study, the deficiencies and differences of the references in the sources were sought to be researched through field research and interviews with the residents of the village.

Key Words: Albania, Shkoder, Puke, field work.

* Bu çalışma 21-23 Eylül 2017'de *I. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmaları Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ilkay.erken@omu.edu.tr

Giriş

Kryezi, bugün Arnavutluk'ta, İşkodra ve Lezhe'nin doğusunda bulunan dağlık alandaki Puka bölgesindedir. Puka'nın kuzey doğusunda yer alan Kryezi, Qafë-Mali belediyesinin bir köyüdür. Kryezi köyünün diğer adı Çuk-Ballashi'dir. Köyün Türkçe anlamının Arnavutça kafa ve siyah-kara kelimelerinin birleşiminden oluşan "karakafa" olduğu söylenebilir. Köyde yaşayanların ifadesi ile ise Geğa Tepesinde'ki çam ağaçlarının tepesindeki siyahlıklardan dolayı bu isim verilmiştir². Köy dağınık bir yapıya sahip olup geniş bir alana yayılmıştır. Bunun sebebi arazi yapısının hem sık yapılaşmaya izin vermemesi hem de yapılaşmaların çevresinde birden çok ailenin en azından temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği kadar bile ekilebilir arazinin olmamasıdır.

Kryezi köyü Osmanlı idaresi sırasında Puka kazası sınırlarındadır. Bu kaza dahilinde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı askeri, mali, hukuki ve idari özellikleriyle dağlı idaresi sistemi tatbik edilmekteydi³. Temelde vergi ve asker ihtiyacının tespiti için yapılan nüfus sayımlarının bahsedilen dağlı idaresi sisteminin uygulandığı yerlerde görülmemesi normaldir⁴. Nitekim bu yerlerdeki ahali zaten vergiden ve askerlikten muaftı⁵. Buna karşılık ister Müslüman ister Katolik olsunlar sefer zamanı Osmanlı kuvvetleri yanında savaşmışlardı. İşte bu nedenle İşkodra vilayetinin nüfusunu gösteren istatistiklerde bu dağlı idaresinin bulunduğu mıntıklar genellikle yer almamaktadır⁶. Vilayet içerisinde bu gibi yerlere ait nüfus bilgileri ise tahminlerden ibarettir⁷.

² Ndoc Alia, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017, 14: 00.

³ Cibal sistemi ya da dağlı idaresi olarak tanımladığımız bu sistem hakkında teferruatlı bilgi için bk. İlkey Erken, "İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Samsun 2014, ss. 60-64.

⁴ Bu sistemin İşkodra vilayetinde cari olduğu ve İşkodra'nın taşra idaresinde yapılmak istenen ıslahat gereğince Rumeli'nde nahiyelerin teşkil edilmesi girişimi kapsamında olmadıkları sadrazam tarafından dahiliye nezaretine bildirilir. (Bk. B. O. A. , *DH. TMIK. S. 5-100*, 6 Şaban 1314/10 Ocak 1897.) Ancak ilerleyen yıllarda sistemden yeniden vazgeçilmek istenir. Cibal sisteminin kaldırılmasına yönelik çabalara gelen tepkiler üzerine askeri tedbirlerin uygulanması yoluna gidilir. (Bk. B. O. A. , *BEO. 3859-289375*, 19 Safer 1329/19 Şubat 1911.) Ancak uzun yıllar uygulanan sistemin kaldırılması girişimi ve askeri tedbirlerin devreye girmesi İşkodra vilayetinde görülecek isyanların da gerekçeleri arasında önemli bir yer tutacak, Osmanlı Devleti bu girişimlerini tamamlayamadan bölgeden çıkacaktır.

⁵ Hatta bu gibi yerlerde ahaliden vergi alınmak bir yana devletin düzenli bir şekilde yiyecek yardımları yaptığı görülür. Bk. B. O. A. , *DH. MKT. 2384-61*, 8 Rabiulahir 1318/5 Ağustos 1900.

⁶ Draç sancağının tamamı ve İşkodra sancağında sadece Akçahisar kazasına dair nüfus defterleri bulunurken İşkodra merkez, Tuz, Leş, Mirdita ve Puka kazalarına dair defterler yoktur. (Bk. B. O. A. , *NFS. d. 7450*, s. 114-115, s. 18-19, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.) Draç, Tiran, Kavaye, kazaları ve bu kazalar dahilindeki nahiyelerin nüfus defterleri vardır. Bk. B. O. A. , *NFS. d.5402*, 19 Cemazeyilahir 1254/9 Eylül 1838. ;B. O. A. , *NFS. d. 5424*, 1 Cemazeyilevvel 1255/13 Temmuz 1839. ;B. O. A. , *NFS. d. 5417*, 29 Zilhicce 1855/4 Mart 1840.

⁷ Bu tahminlerin temelinde cibal sistemi vasıtasıyla elde edilen bilgiler vardı. Bu sistemin uygulamasında kimi farklılıklar olmakla birlikte her kabile dahilinde bayrak(lar) bulunurdu. (Bk. Cevdet Paşa, *Tezakir*

Kaynaklarda Kryezi köyü hakkında yeterli bilgiye ulaşmak zordur. Var olan bilgiler ise genellikle birbiri ile örtüşmemektedir. Puka kazası dahilindeki kabilelerin ve civar bölgelerdeki köylerin genellikle Katolik olduğu ifade edilmektedir⁸. Ayrıca yabancı kaynaklarda Kryezi köyünün aynı ismi taşıyan bir bayrağın da merkezi olduğu belirtilir. Osmanlı kaynaklarında ise genellikle bu köy ne kabile ne de bayrak isimleri arasında sayılmaz. Bu nedenle Kryezi köyünde yapılacak saha araştırması ile bu durumu açıklığa kavuşturmak imkanı bulunmaktadır. Aynı şekilde Osmanlı kaynaklarında özellikle köy ölçeğindeki yerleşim birimlerinin sakinlerinin buldukları köye nereden geldikleri, içlerinde var ise Müslümanların ne zamandır Müslüman oldukları bilgisine ulaşmak özellikle nüfus sayımının yapılmadığı yerlerde güç ve genelde mümkün değildir.

Bu problemlerin muhtemel çözümü ise bu gibi yerlerde yapılacak saha araştırmaları ile elde edilecek verilerin kaynaklar ile mukayese edilmesine bağlıdır. Bu doğrultuda Mayıs ve Ağustos 2017 aylarında bölgede incelemeler yaptık. Böylece köy ahalisinin nereden göç ettikleri, ne zaman Müslüman oldukları ve cibal idaresine dair büyüklerinden naklettikleri hatıraları derlemeye çalışarak bu sistemin işleyişi hakkında fikirler edinmeye çalıştık. Ayrıca köydeki incelemelerde yıkılmış bir cami ile civarındaki Müslüman mezarlığı tespit edilmiştir. Bu meseleler hakkında Müslüman ve Katolik aile üyeleriyle röportajlar yapılmıştır. Böylece maddi birer unsur olarak görülebilen cami ve mezarlıklar hakkında bilgiler elde edilmiş, Müslümanların bu köyde ne zamandır meskun oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bilgiler ile mevcut kaynaklar mukayese edilmiştir. Enver Hoca döneminde tecrübe edilen süreçte köydeki cami ve Müslüman mezarlıkları ile Kiliselerin ve Katolik mezarlıklarının nasıl tahrip edildiği bu döneme şahitlik edenlerden dinlenerek kayıt altına alınmıştır. Bu anlamda Kryezi Köyü sakinlerinden Katolik Ndoc Alia, Müslüman Mustafa Ali Arifaj ve Babası Ali Arifaj ile röportajlar yapılmıştır. Kryezi köyü hakkında bizlere bilgiler veren ve Puka'da ikamet eden Kryezi'nin de dahil olduğu Puka Bölgesi Müftüsü Gezim Kopani

13-20, Ord. Prof. Cavid Baysun (Yay.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, s. 202-205.) Sefer haberi ile bayraktarlar köyün merkezinde hazır olurlardı. Ardından o bayrak dahilindeki silahlı erkekler hızlı bir şekilde toplanarak orduya katılırlardı. Bu asker sayısından yola çıkılarak hane nüfusuna dair tahminler yapılıyordu. Fakat bu hesaplamada kimi sorunlar bulunmaktadır. Hane nüfusu hakkındaki genellemeler kabileler içerisindeki ailelerin yapısındaki farklılıklar nedeni ile hatalı olmaktadır. Beş üyeli hanelere (Bk. Mary Edith Durham, *High Albania*, Edward Arnold, London 1909, p. 22.) rastlandığı gibi kırk-elli üyeli haneler de bulunmaktaydı. Bk. Cevdet Paşa, *Tezakir 13-20*, s. 202.

⁸ Eugenio Barbarich, *Albania*, Enrico Voghera, Roma 1905, pp. 140-141.

ve aile büyükleri uzunca bir süre Puka kazasında Osmanlı Devleti'nin idareciliğini yapan Hasan Kaplan Laçi de bu çalışmaya katkı sağlamışlardır⁹.

1.Kryezi Köyü Hakkında Bazı Tespitler

Cibal sisteminin temeli olan kabilelerin ve bayrakların isimlerinin tespiti önemlidir. Osmanlı kaynaklarında bazı hallerde kabile ve bayrak isimleri sıralanır¹⁰. Ancak bu yapı içerisinde eski adı Dukagin ve sonraki düzenleme ile Puka kazası¹¹ sınırlarındaki Kryezi köyünün tam olarak hangi bayrak altında bulunduğu tespit güçtür. Kryezi köyü Puka kazası merkezine yakın köylerden bir tanesidir. Ancak Puka kazasını oluşturan altı bayraktan¹² birisi olan Puka bayrağına bağlı olduğu belirtilen köylerin isimleri bilinmemektedir. Aynı şekilde Puka kazasının diğer bayraklarından Kabaş, Akbale, Kert, Berişa, Karacadağ bayraklarının da köy isimleri verilmemektedir. Böyle olunca Kryezi'nin hangi bayrak dahilinde olduğu bilinmez. Yabancı kaynaklar ise kabile-bayrak dağılımlarına dair birbirinden farklı bilgiler verirler. Örneğin Peter Bartl birçok yabancı çağdaş kaynaktan derlediği çalışmasında “Kryezezi” ismini verdiği köyün Puka kazasında Dukagin kabilesi dahilindeki üç bayraktan birisi olduğunu belirtir¹³. Antonio Baldacci de Kryezi köyünü, “Cruenzi” ismi ile yine Dukagin kabilesi dahilinde bayrak şeklinde gösterir¹⁴. Eugenio Barbarich, Puka kazası oluşturan bayraklar arasında Kryezi köyünü müstakil bir bayrak olarak “Krüezi” şeklinde verir. Ayrıca bu bayrakta bir cami ile üç kilise bulunduğunu ve 280 Müslüman 1120 Katolik nüfusun bulunduğunu belirtir¹⁵. Eugenio Barbarich'in belirttiği kabile isimleri Osmanlı kaynaklarındakilerle aynı olmakla birlikte bugün İballe köyü ki Osmanlıca telaffuzu ile Akbale, “Kebale” şeklinde verilmiştir. Puka kazasının altı bayrağı içerisinde şimdiki kullanımı ile “Qerret” yani Osmanlı Türkçesi ile Kert köyü yerine Kryezi köyü “Krüezi” şeklinde

⁹ Ndoc Alia ve köy sakinleri ile yaptığım ilk görüşmede Ariel Vasili'nin, köyü ikinci ziyaretimde Puka Müftüsü Gezim Kopani'nin tercüme ile seyahat konusundaki katkılarını belirtmem gerekir.

¹⁰ Osmanlı kaynaklarında bu kabilelerin bir arada bulunabileceği kaynak için bk. Cevdet Paşa, *Tezahir 13-20*, ss. 190-199, 202-205.

¹¹ Puka, Akbale, Karacadağ nahiyeleri birlikte Dukagin kazası olarak adlandırılırdı. Ancak daha sonra burada kaza teşkil edilmesi ile bu kazanın merkezi olan Puka adıyla anılmaya başlandı. Bk. Cevdet Paşa, *Tezahir 13-20*, ss. 197, 200.

¹² Puka kazası; Puka, Berişa, Kert, Kabaş, Akbale, Karacadağ bayraklarına taksim edilmekteydi. Bu bayrakların altında da köyler bulunmaktadır. Bk. *İ. V. S.*, H. 1315, ss. 124-125.

¹³ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları 1978-1912*, Ali Taner (çev.), Bedir Yayınevi, İstanbul 1998, s. 81.

¹⁴ Antonio Baldacci, *Itinerari Albanesi (1892-1902)*, Presso La Reale Societa Geografica Italiana, Roma 1917, pp. 302, 467, 472.

¹⁵ Puka kazasında altı kabile ve toplamda da 49 köy vardır. Bunlar Kabasi, Kebala, Krüezi, Puka, Berisa, Karadjadag kabileleridir. Bk. Barbarich, *Albania*, pp. 336-337.

verilmiştir. Buradan hareketle Kryezi köyünün Kert bayrağı dahilinde ve bazen de bu bayrağın merkezi olduğu ileri sürülebilir. Nitekim aşağıdaki 1 nolu tablo ile bu veriler örtüşür. Ancak Kert ile Kryezi arasındaki mesafe ve coğrafi etkenlerden dolayı bunun uygulanabilir olduğu söylenemez. Nitekim bu iki köy arasında Puka ve Kabaş bayrakları, Kryezi köyüne Kert'den daha yakındır. Yine Kryezi köyünün kuzey ve kuzey doğusundaki Akbale bayrağı coğrafi bakımdan Kert'e nazaran daha müsait konumdadırlar. Coğrafi nedenlerin yanında aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere Kert bayrağı dahilindeki cami, kilise ve nüfus dağılımları bu yabancı kaynaktaki veriler ile örtüşür. Lakin günümüzde dahi Kert köyünde sadece Müslümanlar yaşamaktadır. Bu köy dahilinde eski bir cami de bulunmaktaymış¹⁶. Bu cami ile birlikte Kryezi'de tespit ettiğimiz cami dikkate alındığında hem tabloda hem de bu kaynakta gösterilen cami sayısı birbiri ile uyuşmaz. Nitekim bayrak dahilindeki diğer köylerde başka cami ve kilise bulunması da muhtemeldir. Bu nedenle Kryezi'nin Kert bayrağı dahilinde olması da bu bayrağın merkezi olması da mümkün görünmemektedir.

Kryezi köyünün konumu ve bayrak merkezi olup olmadığı ile ilgili bu farklı yaklaşımlar neticesinde köy dahilindeki ahalinin nüfusu ve mensup oldukları din ve köydeki ibadethaneler hakkında net bir bilgiye de ulaşılamamaktadır. Cevdet Paşa'nın verdiği bilgilere göre Puka, Akbale ve Karacadağ nahiyelerinden ki toplamda 7 bayraktan müteşekkil olan 1500 hane bulunur. Bu hanelerden 400'ü tamamen Müslüman olan Karacadağ nahiyesinde iken 200'ü de Puka ve Akbale nahiyelerindeydi¹⁷. Aşağıda daha sonraki yıllara ait Osmanlı istatistiği gösterilmektedir.

Tablo 1: Puka Bayrakları ile Köy, Hane, Nüfus, Cami, Kilise Sayıları (1892)¹⁸

Bayrak	Hane	Nüfus	Müslim	Katolik	Cami	Kilise	Mektep	Köy
Kabaş	240	1880	940	940	3	1	-	8
Akbale	200	1400	210	1190	1	2	1 İslam	8
Kert	200	1400	280	1120	1	3	1 İslam	15
Puka	230	1610	700	910	1	1	1 İslam	7
Berişa	200	1400	-	1400	-	2	-	5
Karacadağ	500	4000	4000	-	3	-	1 İslam	8
Toplam	1570	11.690	6130	5.560	9	9	4	51

¹⁶ Gezim Kopani, 1983, Puka, Üniversite, 25 Ağustos 2017.

¹⁷ Cevdet Paşa, *Tezakir 13-20*, ss. 196, 203.

¹⁸ Erken, "İşkodra Vilayetinin İdari ve...", s. 52.

Tabloda görüldüğü üzere Kryezi köyü bir bayrak merkezi değildir. Kryezi'nin bir bayrak merkezi olmadığı dikkate alındığında bu verinin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Cevdet Paşa'nın belirttiği üç nahiyenin Sonraki yıllarda Puka kazası olarak ifade edilmesi ile ortaya çıkan kaza sınırı örtüşmektedir. Ancak Cevdet Paşa'nın ifadesinden hareketle Kryezi köyünün hangi nahiyeye dahilinde olduğu bilinmediğinden Müslüman nüfusa sahip olup olmadığı da tam olarak kestirilemez. Bu gün baktığımızda Akbale bayrağı merkezi olan İballe köyünde hala Müslümanlar vardır. Üstelik Akbale köyünde de eski yıkılmış bir cami vardır ki üzerinde şuan yeni bir caminin inşası devam etmektedir¹⁹. Bu camiden başka Kryezi köyü Katoliklerinin kullanımındaki üç kilise de mevcuttur. Yani Kryezi köyü Akbale bayrağı dahilinde olsa bile tablodaki cami ve kilise sayısı eksik kalmaktadır. Kryezi köyünün Kabaş bayrağında olduğunu varsaydığımızda aynı şekilde tabloda ifade edilmeyen mektep ve kilise sayısında bir eksiklik bulunmaktadır. Çünkü Kryezi'de bir okul ve üç kilise bulunmaktadır. Karacadağ bayrağının tamamının Müslüman olduğu, Berişa bayrağının ise tamamen Katolik olduğu dikkate alındığında Kryezi köyünün bu bayraklar dahilinde de olmadığı hemen görülecektir.

Kryezi'nin idaresi ile ilgili bu farklı ifadelerin tespiti ise sadece kaynakların tenkidinin yapılması ile mümkün görünmemektedir. Biz bu çalışmada yaptığımız saha araştırmasında Kryezi köyünün bir bayrak merkezi olmadığını tespit ettik. Öyle ki Osmanlı idaresi zamanında bir memuriyet-görev icra eden ailelerin hala bu isimle anıldığını, bazılarının da soy isimlerinin bunlardan oluştuğu görülmektedir. Örneğin Kert köyünde bir ve Kabaş köylünde iki "bajraktar" soy ismine sahip aile bulunmaktadır²⁰. Lakin Kryezi köyünde bu durumla karşılaşılmaz. Köy ahalisi büyüklerinden dinledikleri kadarıyla köylerinde bajraktarlarının olmadığını ancak sefer zamanı savaşa gidildiği ve askerlik yapılmadığı gayet açık bir şekilde ifade edilmektedir²¹. Bu sebeple Kryezi köyünün bir bayrak merkezi olmadığı, ancak başka bir bayrak altında, dolayısı ile cibal sistemi dahilinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bayrağın ise kesin olarak tespitinde yukarıda açıklanan zorluklar bulunmaktadır. Tablodaki veriler incelendiğinde ve kimi eksiklikler içerebileceği kabul edildiğinde

¹⁹ Gezim Kopani, 1983, Puka, Üniversite, 25 Ağustos 2017.

²⁰ Bu aileler şuan Bajraktar soy isimlerini kullanmamaktadırlar. Kert köyünün son bajraktarı "Vocri" isminde birisidir. Bk. Hasan Kaplan Laçi, Puka, 1955, 25 Ağustos 2017, 09:00.

²¹ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, 24 Ağustos 2017. ;Hasan Kaplan Laçi, 1955, Puka, 25 Ağustos 2017, 09:00.

Kryezi'nin coğrafi bakımdan Akbale bayrağında bulunması daha muhtemeldir. Ancak burada sadece bayrak merkezi olan Akbale ve Kryezi köyleri dikkate alındığında bile cami ve kilise sayılarının eksik kalacağı dikkatlerden kaçmamalıdır²².

Kryezi köyüyle ilgili diğer bir mesele ise Arnavutluk'ta sıklıkla karşılaşılan bir durumla alakalıdır. Arnavutluk'ta aynı isimde birbirinden farklı yerlerde yerleşim birimlerinin bulunduğu görülür. Örneğin Narda bir kaza olarak Güney Arnavutluk'ta Yunanistan sınırında bir kaza merkezi ve şehir adı iken aynı isimde Avlonya kazasında köy adı olarak da bulunmaktaydı²³. Benzer şekilde Peştan köy olarak Leskovik, Tepedelen ve Parga kazalarında da vardı²⁴. Yine Penarit isimli köy hem Fraşar nahiyesinde ve hem de Tepedelen kazasında tespit edilmekteydi²⁵. Osmanlı idaresi esnasında görülen bu durumun günümüzde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu husus genellikle köy isimleri hakkında kimi yanlışlıklara sebebiyet verebilmektedir. Konumuz olan Kryezi köyü ile ilgili buna benzer bir durum söz konusudur. Kryezi köyü, Osmanlı kaynaklarında Kruzez olarak ifade edilen Leş Malisyası nahiyesinin merkezi ile karıştırılmaya müsaittir²⁶. Örneğin Peterl Bartl'ın dilimize çevrildiği çalışmasında hem Puka kazası sınırlarındaki Kryezi köyü hem de Leş kazasının Leş Malisyası nahiyesi merkezi olan Kruzez köyünün ismi "Kryezezi" olarak ifade edilmiştir²⁷. Ancak diğer yabancı kaynaklarda bu durum açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Leş Malisyası nahiyesi merkezi olan Kruzez köyü "Krüezee" ve "Criezeze" şeklinde belirtilirken Puka içerisinde konumuz olan Kryezi köyü "Krüezi" ve "Cruenzi" imlası ile verilerek aralarındaki farka dikkat edilmiştir²⁸.

2.Kryezi Köyünün İlk Yerleşimcileri ve Müslümanları

Kryezi köyü nüfusu Katolik ve Müslümanlardan oluşmaktadır. En az 200 yıldır köyde yaşayan ailelerin üyeleri ile yapılan görüşmelerde ortak bir ifade ile köyün en eski sakinlerinin Düşmani kabilesi olduğu görülür. Bu kabile üyeleri 500 yıldan eski bir zamanda ortaya çıkan bir hastalıktan, ki söylenenlere göre kolera, ölürler. Köye gelen

²² Akbale köyünde iki kilise ve bir cami, Kryezi köyünde bir cami ve üç kilise bulunmaktadır. Diğer altı köy de dikkate alındığında bu sayıların artması ihtimal dahilindedir.

²³ Berat sancağının Avlonya kazasında bir köy olarak Narda. Bk. Y. V. S. , R. 1311, s. 260.

²⁴ Y. V. S. , R. 1311, ss. 207, 228, 290.

²⁵ Y. V. S. , R. 1311, ss. 225, 228.

²⁶ قروزز imlası ile verilmiştir. (Bk. İ. V. S. , H. 1310, ss. 86-87. ;İ. V. S. , H. 1312, s. 91.) Leş Malisyası nahiyesi altı köyden ve dört bayraktan ibarettir. Bu nahiyenin merkezi de Kruzez köyüdür. Bk. D. S. , H. 1311/M. 1893-1894, ss. 834-839

²⁷ Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk...*, ss. 81, 87.

²⁸ Barbarich, *Albania*, pp. 334, 336. ; Baldacci, *Itinerari Albanesi (1892-1902)*, pp. 302, 467, 472.

bir papaz köyün 200 yıl boş kalması gerektiği ikazında bulunur. Böylece uzun bir süre köy boş kalır. Bu olayın ardından köye ilk olarak Rrapaj kabilesinin üyesi olan Katolik Gjon Gjinit gelerek yerleşir. Köye ilk yerleşen kişi olması sebebi ile Gjon Gjinit vergi de vermez²⁹. Gjon Gjinit'e ait arazi ve civarına daha sonra Müslümanlar yerleşirler. Bu sebepten bugün dahi Müslümanların köyde oturdukları yere Gjinit'in yeri anlamında "Fusha e Gjon Gjinit" denmektedir³⁰.

Köyün hem Katolik hem de Müslüman sakinleri bu hikayeyi benzer bir şekilde naklederler³¹. Buradan hareketle köyün uzun bir süre boş kaldığı, ardından köye önce Katoliklerin ve çok geçmeden Müslümanların yerleştiği görülür. Ancak Müslüman ahalinin buraya gelmeden önce mi geldikten sonra mı Müslüman oldukları hususunda ihtilaf vardır. Katolik ahali ile yaptığımız sohbetlerde ve Ndoc Alia'nın da aktardığına göre Müslümanlar geldiklerinde zaten Müslümanlardı³². Lakin kendisi ve ailesi Müslüman olan Mustafa Ali Arifaj ve Babası Ali Arifaj ile yaptığımız görüşmede Mustafa Arifaj'ın dördüncü kuşak dedesi olan Sali, köye geldiğinde Katolik iken sonradan Müslüman olmuştur³³. Kryezi sakinleri dışında olan Puka'da ikamet eden Hasan Kaplan Laçi, Kryezi'ye Kabaş'tan geldiğini ve bunun 400 yıl kadar önce gerçekleştiğini, bu esnada gelenlerin de Katolik olduğunu belirtir. Yani Hasan Kaplan Laçi'ye göre de Kryezi köyündekiler sonradan Müslüman olmuştur³⁴. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Arifaj ailesine, aile isimleri olan Arif'in nereden geldiğine dair soruya verilen cevapta Kryezi Köyü'ne gelmeden önce de bu isimle anıldıklarını ifade etmişlerdir³⁵. İsimlerini bildikleri en büyük dedeleri olan Sali'nin de bu aile ismi ile anıldığını teyit etmişlerdir. Bu ise kendilerinin yerleşmeden önce Müslüman olduklarını düşünmemize sebep olabilir. Lakin İşkodra vilayetinin bu gibi dağlık kısımlarında Müslüman ve Katolik Arnavutların birlikte yaşamaları ve Osmanlı kültürünün de etkisi ile Katolik olduğu halde Müslüman isimi kullanan kabile

²⁹ Bu durum dağlı idaresinin bölgede uygulaması ile alakalıdır.

³⁰ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

³¹ Köydeki Müslümanlar da Düşmani kabilesine ait hikayeyi doğrularlar. Gjan Gjinit'in ardından Müslümanların Kabaşi köyünden buraya geldiğini anlatırlar. Onlara göre de köye yerleşen ilk kabile Rrapaj'dır. İkincisi ise Kabaşi'den gelenler yani kendileridir. Kabaşi'den ayrılan kardeşlerden birisi İbale diğeri de Dardhe köyüne yerleşir. Bk. Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

³² Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

³³ Ali Arifaj'ın babası Rıza Mustafa Arifaj 1896 doğumludur. Onun babası Mustafa, dedesi İsmail, büyük dedesi Sali şeklinde sıralanmaktadır. Sali de Kryezi doğumludur ve sonradan Müslüman olmuştur. Kardeşi ise Katolik kalmıştır. Bk. Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

³⁴ İbale, Rrape, Dardhe köyleri sakinleri de Kabaş'tan geldiler. Bk. Hasan Kaplan Laçi, Puka, 1955, 25 Ağustos 2017, 09:00.

³⁵ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

üyeleri zaten bulunmaktadır. Arifaj'ların durumunun da bununla bağlantılı olabileceğini vurgulamak gerekmektedir ki sırf Arifaj soy isminden hareketle zaten Müslüman olduklarını söylemek güçtür.

Köyde Arifaj, Brahaj, Dervishi ve Murataj soy ismine sahip birbirleri ile aynı kabileden toplam kırk hane³⁶ Müslüman yaşamaktadır. Bu ailelerin en kalabalık olanı Arifaj ailesidir. Ardından sırası ile Murataj, Brahaj ve Dervishi aileleri gelmektedir. İsimleri sayılan bu aileler aynı kabileye mensubiyetleri sebebi ile bir anlamda kardeş sayılmakta ve birbirleri ile de evlenmemektedir. Büyüklerinden dinledikleri hikayeleri nesilden nesile aktaran Arnavutların özellikle köylerde ikamet edenlerinin aile soy ağaçlarını oluşturduklarına sıklıkla şahit olunur. Bu şekilde nereden geldiklerine dair anılar sohbetlerin de başlıca konusudur³⁷.

Tarihi olarak köyün yerleşim süreci bu şekilde özetlenebilir. Köydeki Müslümanların en az Katolikler kadar eski bir zamandan beri burada oldukları açıktır. Bu süre zarfında Müslümanların ibadethanelerini ve mezarlarını tesis etmeleri ise normaldir. Nitekim köyde Müslüman mezarlığı içerisinde yıkık vaziyette bir cami bulunur. Bir dağın meylinin iyice azaldığı yamacında sağ ve solda iki parça halinde kurulan mezarlığa ulaşıldığında ortada büyük bir çınar ağacı görülür. Bu ağacın ve aynı zamanda soldaki mezarlığın da sol köşesinde cami konumlanmıştır.

Foto 1: Kryezi Camii ve Mezarlığı

³⁶ Bu köyde ikamet eden Katolik Ndoc Alia da bu sayıyı teyit eder. Bk. Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

³⁷ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

Camiden geriye kalan belli belirsiz duvar kalıntılarına göre caminin her duvarı beş metrelik bir kare şeklinde olduğu tahmin edilebilir. Caminin ibadete açık ve sağlam olduğu döneme şahitlik eden Mustafa Ali Arifaj ve Babası Ali Arifaj'ın tasvirlerinde caminin kare şekli teyit edilir. Caminin minaresinin bulunmadığı da bu anlatıma eklenir. Aynı şekilde Katolik Ndoc Alia'da buna katılır. Caminin her duvarında birer pencere bulunduğu belirtilir³⁸. Bu pencerelerden doğu cephesindeki ve kuzeybatı yönünde dağ tarafında konumlanmış giriş kapısı kısmen belirgindir. Caminin ahşaptan iki metre kadar uzunlukta bir çekme katının olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Arifaj'ın ifadesi ile bu üst kata caminin içinden değil giriş kapısının sağındaki merdivenlerden yani dışarıdan girilmekteydi. Caminin giriş kapısı ve üst kata çıkan merdivenler ahşap direklerle iki buçuk metreye yakın uzunluktaki bu avlunun içinde bulunmaktaydı. Arifaj'ın ifadesi ile "hayat" denilen üzeri örtülü avluda genellikle cenaze namazları eda edilirdi³⁹. Ali Arifaj nadiren de olsa bu camide kıldığı namazları hala hatırlamaktadır⁴⁰.

Foto 2: Kryezi Camii Girişi ve Duvarlarından Bir Kısmı

³⁸ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017. ; Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

³⁹ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁴⁰ Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

Caminin yaşının ve banisinin tespitine dair bir kitabe yoktur. Hatta köy sakinleri camide herhangi bir kitabe ya da kendi deyişleri ile “Arapça” yazının hiç bulunmadığını belirtirler⁴¹. Röportaj yaptığımız ve kendisi Katolik Arnavut olan Alia'nın babası ve dedesinden dinlediği kadarıyla caminin 200 yıldan fazla bir zaman dilimine ait olduğu anlaşılır⁴². Caminin hemen yanındaki mezarlıkta görülebilen en eski mezar taşında merhumun doğum tarihi 1860 olarak yazılmıştır⁴³. Ayrıca Arifaj ailesinin Mustafa Ali Arifaj'ın oğlu ve torunlarını dikkate almaz isek 5 kuşaktır bu köyde buldukları kendilerince ifade edilir. Röportaj yaptığımız Baba Ali Arifaj 1932, onun babası Rıza Ağa ise 1896 doğumludur. Ardından dede Mustafa, büyük dede İsmail ve onun da babası Sali şeklinde devam eden Arifaj ailesinin 18. yy sonlarına kadar geri gittiği görülmektedir. Bu haliyle Ndoc Alia'nın caminin yaşına dair aktardığı tarih çok da anlamsız durmamaktadır.

Camiye dair anıları taze olanların anlattığına göre caminin Malush Zeneli adında bir de hocası vardı. Bu hoca Ndoc Alia tarafından da hatırlanmaktadır⁴⁴. Malush Zeneli ki kısaca “Neli”, ardından oğlu Malush cami hocalığını yürütmüştür. Oğul Malush'un ardından ise Dukagin'den Mürteza isimli bir hoca gelmiştir⁴⁵.

Foto 3: İmam Malush Zeneli'nin Mezarı

Foto 4: Kryezi Köyü Öğretmeni

⁴¹ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017. ;Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁴² Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

⁴³ Yeniden düzenlenmiş bir mezardır. Mustafa İsmail Ağa, D. 1860-Ö.1925.

⁴⁴ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017. ;Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017. ;Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁴⁵ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017. ; Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

Caminin yıkılması süreci Enver Hoca ile başlar. Bu esnada köyde, cami ile birlikte kiliseler de tahribata uğrar. Caminin bir depo haline getirildiği 1967 yılı ardından caminin depo olarak kullanılan ilk katına defalarca girip çıkan Ndoc Alia bu duruma şahitlik eder. Köye komünist rejimin kooperatifleri geldiğinde hububatların konulduğu caminin üst katına bu süreçte dokunulmamıştır⁴⁶. Ancak Alia'nın aktardığı bu bilgilerin aksine 1967 yılında Enver Hoca tarafından cami ve caminin hemen altındaki okulun birlikte yıkıldığı Mustafa Ali Arifaj ve Ali Arifaj tarafından beyan edilir⁴⁷. Alia'nın ifadesi ile depo haline dönüştürülen cami 1990'lı yılların başında bakımsızlıktan kendiliğinden yıkılır. Bu ifade ile Arifaj ailesinin ifadeleri çelişmektedir. Ancak 1980 yılında askere giderken bu köyden geçen Puka'lı Hasan Kaplan Laçi caminin sağlam olduğunu gayet iyi hatırlar⁴⁸. Bu anlatılanları birlikte değerlendirdiğimizde Arifaj'ların caminin ibadete kapatılarak bir depo haline getirilmesi ile caminin yıkılması sürecini karıştırdıkları düşünülmektedir. Neticede 200 yıl kadar ayakta kaldığına dair üzerinde hemfikir olunan caminin 1990'lı yılların başında yıkılarak izlerinin dahi neredeyse yok olduğu görülmektedir.

Mezarlığın giriş kısmında Enver Hoca döneminde yıkılan bir de okul bulunmaktaydı. Bu okulda temel dini bilgiler öğretilmekteydi⁴⁹. Bu okulu hatırlayan Ali Arifaj okulun gayet büyük ve iki katlı olduğunu ifade eder. Okulun yıkılması ardından ise kendisi Shen Mehllit Kilisesi yanındaki okula gitmek zorunda kaldığını belirtir. Burada Ndoc Alia'nın da hatırladığı ve onayladığı üzere köyün Katolik çocukları ile birlikte eğitim alır. Bu esnada öğretmenlik yapan kişiler ise Katolik "Philip Lacuku" ve Müslüman "Qazım Bajram Kryeziu" idi⁵⁰.

⁴⁶ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

⁴⁷ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁴⁸ Hasan Kaplan Laçi, 1955, Puka, İlkokul, 25 Ağustos 2017.

⁴⁹ Osmanlı eğitim sisteminde gördüğümüz sıbyan mekteplerinin bu coğrafyada bulunduğu anlaşılmaktadır. Puka bölgesinde bugün dahi bu manada bazı köylerde mektepler bulunmaktadır. Bu mekteplere yaz kış belirli vakitlerde gelen çocuklar temel dini bilgiler edinmekte, bu gelenek sürdürülmektedir. Bk. Gezim Kopani, 1983, Puka, Üniversite, 25 Ağustos 2017.

⁵⁰ Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

Foto 5: Kryezi Müslüman Mezarlığı İçinden Eski Okulun Konumu

Yıkılan cami ve halen içerisinde bulunduğu mezarlığın sol üstünde kuş uçuşu 250 metre kadar mesafede 2008 yılında minareli yeni bir cami inşa edilmiştir. Bu camiyi yaptıran kişi yine bu köyün sakinlerinden Muhammet Brahaj'dır. Caminin yapımı esnasında ahalinin caminin yapılacağı yer konusundaki uyarılarına kulak asmayan Muhammet Brahaj adeta kendi ailesinin kullanımı için bu camiyi inşa ettirmiş gibidir. Nitekim bu camiye ulaşmak için engebeli bir yolun aşılması gerekmektedir. Caminin inşası ile hemen yanına köydeki Müslüman mezarlığından ayrı bir aile mezarlığı da yapılmıştır. Brahaj ailesi fertleri de artık buraya defnedilir olmuş. Arifaj ailesi bu caminin evlerin yoğun olduğu yere uzaklığından dolayı çok nadiren namaz kıldığını belirtmektedirler⁵¹. Bu köyün de içerisinde olduğu Puka Bölgesi Müftüsü Gezim Kopani de imam tedarik edememelerinin nedenlerinden biri olarak bu durumu teyit eder⁵².

⁵¹ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017. ;Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁵² İmam tayin edilmemesinin diğer nedeni müftülüğün atanmış imamlara yeterli miktarda aylık verecek bütçesinin olmamasıdır. Bu durum hem Kryezi hem de civar köylerdeki Müslüman cemaatin geleceği açısından kaygı vericidir. Bk. Gezim Kopani, 1983, Puka, Üniversite, 25 Ağustos 2017.

Foto 6: Kryezi Köyü Yeni Camii

Enver Hoca döneminde köydeki cami ve kiliseler gibi mezarlıklar da tahribata uğramıştır. Bu nedenle hem Müslüman hem de Katolik ahaliye ait mezarlıklarda Osmanlı dönemine ait mezarlara rastlamak mümkün değildir. Özellikle Müslüman mezar taşlarının tahribatında etkili olan bir diğer husus ise Makedonya ve Kosova'dan bazı kişilerin para karşılığında Osmanlı devrine ait mezar taşlarını satın almaları olmuş. Böylece hem mezar taşlarının satılması hem de Enver Hoca döneminin yıkıcı etkisi ile mezarlıkta bu gün Osmanlı dönemine ait mezar taşı kalmamıştır. Ancak çok az belirgin vaziyette olan ve üzerlerinde isim ile tarih bulunmayan mezar taşlarına rastlanır. Bu mezar taşlarında Osmanlı dönemine ait izler olmadığı gibi Müslüman ve Katolik Mezarlarını birbirinden ayırmamıza yardım edecek bir işaret de bulunmamaktadır. Ancak köy sakinlerinin hatırasında Osmanlı devri mezar taşlarına ait izler hala canlıdır. Mezar taşlarındaki sembollerden en net hatırlananı ise ay figürüdür. Ayrıca köyün sakinleri bazı mermer mezar taşlarının kendi deyimleriyle “sarık gibi” olduğunu, “Arap harfleri” ile yazılı kitabelerinin bulunduğunu belirtmektedirler⁵³.

Arifaj ailesinin evlerinin girişinde ay ve yıldız kabartmaları ile üst katında Hicri 1308 tarihli kitabesi pek iyi durumda olmasa da hala görülmektedir. Aile üyeleri buradaki yazının benzerinden mezar taşlarında da bulunduğunu kesin bir şekilde

⁵³ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017. ;Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017. ;Hasan Kaplan Laçi, 1955, Puka, İlkokul, 25 Ağustos 2017.

aktarırlar. Nitekim Katolik Alia da mezar taşlarının Katoliklerden farklı olduğuna, üzerlerinde yıldız ve ay motiflerinin çok sık kullanıldığına şahittir⁵⁴.

Foto 7: Arifajların Evi, Alt Kat Giriş

Foto 8: Arifajların Evi, Üst Kat Giriş

Mezarlığın tam ortasında geniş bir alanı gölgesi altına alan çam ağacı vardır. Çam ağacının ve sol köşesindeki eski caminin bulunduğu bölümde birincisi ve sağ tarafında ikincisi olmak üzere iki parça halinde Müslüman mezarlığı bulunur. Cami ve çam ağacı çevresindeki mezarlar Arifaj, Brahaj ve Murataj ailelerine aittir. Hemen yan taraftaki mezarlık ise Dervishi ailesine aittir. Bu ayrımın nedeninin hem yer darlığı hem de Dervishi ailesinin mezarlarının diğerleri ile karışmaması arzusunun olduğu ifade edilmektedir⁵⁵. Ancak sadece Müslümanlara ait olan mezarlıkta yaptığımız incelemelerde burada verilen soy isimlerinin dışındakilere de rastladık. Röportaj yaptığımız Mustafa Ali Arifaj ve babası Ali Arifaj'ın sadece dört aileyi belirtilmesinin sebebi, bu ailelerin, isimleri verilen dört ailenin diğer üyeleri olmalarıdır⁵⁶.

⁵⁴ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

⁵⁵ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁵⁶ Abazi, Elez, Myftaraj, Kryeziu, Sheqeri, Zeneli mezarlıkta isimleri geçen diğer ailelerdir. Nitekim soy isminde aynı anda Sheqer ve Brahaj isimleri olan mezarlar da vardır. Bk. Mezar taşı, Ahmet Sheqer Brahaj, 1908-1993.

Foto 9: Kryezi Camii ve Müslüman Mezarlıklarının Konumları

Mezarlıkta isimleri okunabilen mezarlarda Bayram, Mustafa, Muharrem, Kazım, Rıza, Cemal, Abbas, Halil, Hüseyin, Demuş, Avdi, Ahmet, Bore, İsmail, Nuh, Sami, Ramazan, Musli, Muhtar, İskender, Hamza, Ömer, Malush gibi erkek isimleri bulunmaktadır. Mezar taşları yeniden yapılarak isimleri belirtilen mezarların büyük kısmının erkek olması dikkat çeker. Mezarlıkta az sayıda gördüğümüz kadın mezarlarındaki isimler Zehra, Zoje, Hava, Fatime, Gül, Hüriye, Klajd şeklindedir. Kadınlara ait olan ve yeniden düzenlenen mezarların erkeklerin mezarlarına oranla daha az sayıda olmasının nedeni ise Arnavutların ataerkil yapılarıdır. Mezarların tespitinde ve ilgili doğum-ölüm yıllarının yazılmasında aile büyüklerinden elde edilen bilgilerden hareket eden aile üyelerine genellikle kadın aile üyeleri hakkında bilgi verilmemiş olmalı. Bunda, soyun babadan devam ediyor olması ve sadece baba tarafından olan akrabalığın dikkate alınmasının etkili olduğu ileri sürülebilir.

Foto 10: Mustafa İsmail Ağa, D. 1860

Foto 11: Muhtar Ağa, D. 1865

Mezar taşlarının birçoğu Enver Hoca rejimi ardından aile üyelerince yeniden yaptırılmıştır. Bu düzenleme esnasında tespit edebildikleri mezarlara tarih ve isimler yazılmıştır. Ancak mezarlıkta kitabeleri bulunmayan, sadece ayak-baş uçlarındaki taşları kalmış çok daha eski mezarlar görülmektedir. Bu mezarların civardaki ailelerin üyeleri oldukları beyan edilse bile isimlerinin takibi kendilerince de yapılamamaktadır.

Foto 12: İsim ve Tarihsiz Mezarlar

Foto 13: Ailesi Bilinen İsimsiz Mezar

3. Kryezi Katolik Cemaatine Ait Kilise, Okul ve Mezarlar

Kryezi köyünde üç adet Katolik kilisesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Shën Kolli ya da diğer kullanımı ile Geğa Tepesi Kilisesi'dir⁵⁷. Bu kilise köyün hemen hemen ortasındaki bir tepe üzerindedir. Çevresinde mezarlıkların olduğu bu kilise aslında sadece cenazelerin defnedilmesi esnasında kullanılmaktadır. Kilisenin kuzeye bakan tarafında kapısı yoktur. Defalarca tamir gören çatısı ve batıya bakan tarafındaki ufak penceresinin bulunduğu toplam üç duvardan ibarettir.

Foto 14: Shën Kolli ya da Geğa Tepesi Kilisesi ve Mezarlığı

⁵⁷ Arnavutluk'ta aynı isimde Katolik ve Ortodoks mezhebine ait farklı yerlerde birçok kilise bulunur.

Aile büyüklerinin mezarları burada bulunan Alia'nın ifadesine göre bu kilise yaklaşık 250 yıllıktır. Alia ve köyün diğer sakinlerinin bu ve diğer kiliselerin yaşına dair söylemleri tıpkı caminin yaşında olduğu üzere büyüklerinden naklettikleri bilgiler doğrultusundadır. Bu mezarlıkta Alia'nın dedesinin de mezarı bulunmaktadır. Aile üyelerine ait daha eski mezarların olduğunu belirten Alia ne yazık ki bu mezarların yerlerini tam olarak tespit edememektedir⁵⁸.

Foto 15: Alia Ailesine Ait Mezarlar

Foto 16: Tom Gjoka D. 1870

Yukarıda isim ve tarihleri aile üyelerince sonradan düzenlenen mezar taşları bulunmaktadır. Enver Hoca'nın başlattığı yıkımdan köydeki Katolikler de etkilenir. Bu süreçte Katoliklere ait mezar taşları da harap edilir. Bundan dolayı Müslüman mezarlığında Osmanlı devrine ait mezar tespit edilememesi durumu Katolik mezarlığı için de geçerlidir.

Foto 17: Düşmani Kabilesi Mezarları

Foto 18: Kayıtsız Katolik Mezarları

⁵⁸ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

Shen Kolli Kilisesi ve mezarlığının köy tarihi açısından diğer bir önemi ise köyün ilk sakinlerinin mezarlarının burada yer almasıdır. İlk bölümde anlatıldığı üzere köyün ilk sakinleri olan Düşmani kabilesi üyeleri bir hastalıktan sebep topluca ölmüşler ve gömülmüşlerdi. İşte salgın hastalık sebebi ile ölen ve neticede köyün uzun bir süre boş kaldığı hikayesindeki Düşmani kabilesi üyelerinin mezarları burada bulunmaktadır⁵⁹.

Kryezi köyündeki diğer kilise Shën Mëhillit Kilisesi'dir. Dört yıl önce yani 2013 yılında bu kilisenin ismi "Shën Merise" yapılmıştır. Köydeki kiliseler içerisindeki en büyük kilise konumundaki Shën Mëhillit Kilisesi yaklaşık 200 kişiyi aynı anda içeriye alabilmektedir. Ndoc Alia'nın ifadesi ile kilise 100 yıldan daha eskidir. Enver Hoca'nın 1967 de dine karşı savaşı başladığında bu kilisenin rahibi bulunan "Don Angel Kavacı" tutuklanır ve ardından vurularak öldürülür. Şimdi bu kiliseyi yaklaşık olarak haftada bir gün Alman bir Papaz ziyaret ediyormuş. Kilisenin hemen yanındaki çan kulesi beş yıl kadar önce yeniden inşa edilmiş. Daha önceden bu çan kulesi kilise kapısının önünde duruyormuş. Çan kulesinin bu konumda bulunduğu döneme ait bir hatıraya göre 1923 yılında köyün Müslüman sakinlerinin de olduğu 32 kişi kilisenin çanını Draç'tan birlikte taşımışlardır⁶⁰.

Foto 19: Shën Mëhillit Kilisesi ve Ndoc Alia

⁵⁹ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

⁶⁰ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

Kilisenin hemen altında eskiden rahibin lojmanı olarak kullanılan büyük bir bina vardır. Bu bina şimdi gençlik merkezi olarak yine kiliseye bağlıdır. Yukarıda ifade edildiği üzere Enver Hoca döneminde kilisenin papazının öldürülmesiyle burası bir okul yapılmıştır. Burada eğitim alan Alia, Müslüman birçok arkadaşının da bu okula geldiğini aktarmaktadır. Alia'nın ifadesini destekler nitelikte Ali Arifaj da Kryezi Camii altındaki iki katlı okulun yıkılması ile kendisinin de bu okula geldiğini belirtmiştir⁶¹. Bu okulda öğretmenlik yapanlardan birisi Katolik Philip Lacuku ve diğeri Müslüman Qazım Bajram Kryeziu'dur. Yani Enver Hoca idaresinin köydeki dini yapılara karşı başlattığı yıkım öncesinde Müslüman-Hristiyan okullarındaki ayrılık yerine her iki cemaatin de çocukları aynı okulda eğitim almışlardır⁶².

Foto 20: Shën Mëhillit Kilisesi Altındaki Eski Okul, Bugün Gençlik Merkezi

Kryezi'deki üçüncü kilisenin adı "Kisha ë Shëna Premtes" yani Cuma Kilisesi'dir. Bu kilise civarında mezarlık yoktur. Anlatılanlara göre ilk mezarın gömülmesine teşebbüs edildiğinde toprak ölüyü kabul etmeyerek dışarı atmıştır. Bunun üzerine bu kilisenin etrafına da bir daha kimse gömülmeye çalışılmamıştır. Shëna Premtes dışındaki yapıların hangi yıl ve kimin tarafından inşa edildiğine dair kesin bir bilgi bulunmaz. Ancak bu kilisenin inşa tarihini bölgede 6 yıl rahiplik yapan Frang Bardhi'den 12.4.1635 olarak nakletmektedirler. Enver Hoca döneminde çevresindeki ağaçlarla birlikte kilise de yıkılır. Fakat Enver Hoca'nın bu müdahalesinden hemen önce zaten kilisenin çatısının da çöktüğü belirtilir. Şu anki kilise eskisinin hemen hemen

⁶¹ Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁶² Bu okulda 1945 yılında Ndoc Alia'nın babası Ded Shala bir yıl öğretmenlik yapmıştır. Bk. Ndoc Alia, Kryezi-Puka Ortaokul, 20 Mayıs 2017, 14: 00.

üzerinde yeniden yapılmış olsa bile yönü farklıymış. Girişi bu haliyle kuzeye bakan kilisenin orjinal halindeki kapısı doğu yönündeymiş. Şimdikinden daha küçük olan kilisenin arkasında o vakitler üç metre kadar boşluk bulunmaktaymış. Lakin bu haliyle kilisenin yanından hem bir yol geçmekte hem de yol kadar boşluk bulunmaktadır. Kilise yakınında yıkılmadan evvel üç büyük çınar ağacı, önünde giriş kapısının solunda ise iki büyük kiraz ağacının bulunduğu hatırlanmaktadır. Bu ağaçlar da kilisenin yıkılması gibi Enver hoca zamanında ekilebilir alan kazanmak amacı ile kesilmiştir. Hatta kesilen büyük çınar ağacının halkalarını sayan Alia ve arkadaşı Preng Palushi 340 halka saydıklarını belirtirler. Ağacın 1973 ya da 1975 yılında kesildiğine dair aralarında ihtilaf bulunsa bile kesildiği günü hatırlarlar. Kilisenin yıkılması tarihi ise ağacın kesilmesinden birkaç yıl daha öncedir diye ifade etmektedirler⁶³.

Foto 21: Shëna Premtes Kilisesi

Cuma Kilisesi 2012 yılında yeniden inşa edilmiştir. Orijinal konumuna yakın bir yerde inşa edilen kilisenin yönünde ve büyüklüğünde bazı değişiklikler yaşansa da ibadete halen açıktır. Köydeki diğer kilise olan Shën Mehilit gibi buraya da civar köylerdeki kiliselere hizmet veren bir rahip iki haftada bir uğramaktaymış. Bu kilise yerel inanışa göre dileklerin kabul olduğu bir kilise olması bakımından önemlidir. Her ne kadar yıkılmış ve yeniden inşa edilmiş olsa bile çevredeki en eski kiliselerden birisi

⁶³ Ndoc Alia, Kryezi-Puka Ortaokul, 20 Mayıs 2017, 14: 00.

olması ile önemlidir. Bu öneminden olsa gerek bu kilisede her yıl 25 Temmuz'da bir çeşit geleneksel festival düzenlenmekte yemekler yenilerek eynilmektedir⁶⁴.

4. Köy İdaresinde Müslüman ve Katolik Birlikteliği

Dağlı Arnavutların hemen hepsinde köy idare heyeti bulunmaktaydı. Bu heyet üyeleri cibal idaresinin uygulandığı bölgeye göre değişiklikler içerebilmekteydi. Örneğin İşkodra merkezde kurulan cibal komisyonuna üye veren kabilelerdeki meclis ile bu meclise üye vermeyen Puka ve Mirdita kazalarındaki heyetler kısmen değişiklik içermekteydi. Ancak genel olarak Dukagin kanununun uygulandığı köylerde bayraktar ve köyün ileri gelenlerinden oluşan bir anlamda ihtiyar heyeti mahiyetinde olan ancak soruşturma ve kovuşturma, ardından da yargılama yaparak hüküm verme yetkisini elinde bulunan bir meclisin bulunduğunu söylemek mümkündür⁶⁵. Kryezi köyünde bu heyetin bir benzerinin varlığı tespit edilmektedir. Köy sakinlerinin katıldığı heyet 11 kişiden oluşmaktaymış⁶⁶. Katolik üyelerin yanı sıra iki Müslüman üyenin dahil olduğu bu heyet köydeki asayişle ilgili meselelerin çözümünde yetkiliydi. Bir hırsızlık, kayıp eşya ya da yaralama vuku bulduğunda heyet devreye girmektedir⁶⁷. İdare heyetindeki Müslüman üyelerin isimleri ise bilinmektedir. Ndoc Alia'nın babasından naklettiğine göre bu iki kişi Osman Şekeri ve Şerif Veseli'dir⁶⁸. Aynı şekilde heyetin Müslüman üyelerinin isimlerini Arifaj ailesi Rıza Mustafa ve Muhtar Ağa olarak belirtirler. Rıza Mustafa, görüştüğümüz Ali Arifaj'ın babası ve Mustafa Ali Arifaj'ın dedesidir. Muhtar Ağa ise Dervishi ailesine mensuptur⁶⁹. Heyet üyelerinin isimlerindeki farklılık üyelerin zamanla değişiyor olmalarına işaret etmektedir.

⁶⁴ Ndoc Alia, Kryezi-Puka Ortaokul, 20 Mayıs 2017, 14: 00.

⁶⁵ Erken, "İşkodra Vilayetinin İdari ve... ", ss. 118-119.

⁶⁶ Bahsedilen meclisin 11 üyesinin bulunmasının sebebi belki köydeki kabile sayısı ile alakalıdır. Nitekim Alia'ya göre köyde 11 farklı kabile bulunmaktadır. Ancak bu 11 kişilik meclise 2 üye veren Müslümanlar ile yaptığımız görüşmede köydeki Müslüman ailelerin akraba oldukları görülür. Hatta bu akrabalığın derecesini öğrenmek üzere birbirleri ile evlilik yapıp yapmadıklarına dair soruya olumsuz cevap vermişlerdir. Yani aynı kabileden olduklarından birbirleri ile evlenmediklerini beyan ettiklerinden Müslümanları temsilen köy idare heyetine gönderdikleri iki üyenin farklı kabileden olmamaları gerekir. Bu ise köy idare meclisinin neden 11 kişiden müteşekkil olduğu sorusunu açıklamamaktadır. Diğer yandan Arifaj ailesinin beyanına göre bu heyet toplam 12 kişiden oluşmaktaydı. Bu nedenle heyetin sayısı ve neden bu sayıda üyenin bulunduğu hakkında bir önermede bulunamamaktayız. Lakin heyetin iki üyesinin Müslüman olduğuna şüphe yoktur. Bk. Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017. ;Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁶⁷ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017. ; Mustafa Ali Arifaj, Kryezi-Puka, Ortaokul, 1956, 24 Ağustos 2017, 13: 30.

⁶⁸ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

⁶⁹ Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

Foto 22: Rıza Mustafa'nın Mezarı

Foto 23: Muhtar Ağa'nın Mezarı

Bu heyetin çalışma usulüne ve Katolik-Müslüman ilişkilerine misal olması bakımından 1920'li yıllarda yaşanan, bir hikaye anlatılmaktadır. Civar köyden kaybolan bir domuzun izlerinin takip edilmesi ile Kryezi köyüne girdiği görülür. Bunun üzerine köy idare heyeti toplanır. Ancak domuzun kim tarafından alındığı tespit edilmez. Bunun üzerine çözüm olarak domuzun bedelinin ilgili kişiye ödenmesine karar verilir. Heyetteki Katolik üyeler Müslüman ahalinin zaten domuz yemediğinden bu ödemeye katılmalarına gerek olmadığını belirtirler⁷⁰. Fakat Müslüman üyeler kendilerinin de Kryezi'de yaşamalarından dolayı bu cezaya katkı yapmaları gerektiğini belirtirler. Bunun üzerine Müslüman aileler de hane başına beşer kuruş öderler⁷¹.

Köy idare heyetinin asayişle alakalı bu faaliyetlerinin yanında cezai yaptırımları da görülmektedir. Köyde bir suç işlendiğinde bu suçu işleyen kişi idare heyeti huzuruna çağrılmıştır. Bu esnada bir çeşit mahkeme gibi hareket eden heyetin çağrısına uyarak gelen kişiye uygun ceza verilmekteymiş⁷². Ancak bu kişi heyetin çağrısına kulak vermez veya suçu sabit olduğu halde inkar eder ise bir mezarlıkta infaz edilmiştir. Bu mezarlık köydeki Müslüman mezarlığının 300-400 metre kadar üstündeki bir alanda bulunmaktadır. Burada 13 mezar vardır. Bu kişilerin mezar taşlarında isimleri, doğum ve ölüm tarihleri ile Müslüman ya da Katolik olduklarına dair herhangi bir ibare de yer almaz. Üzerinde haç ya da ay olmayan bir taş ile mezarın yeri belirlenerek bırakılmıştır. Köydeki bu uygulama Ndoc Alia tarafından nakledilir⁷³. Ali Arifaj ise bu mezarlık

⁷⁰ Alia, babası Ded Alia'dan nakleder. Bk. Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

⁷¹ Ali Arifaj babasından dinlediği bu hikayeyi onaylar ve ne kadar ödeme yaptıklarını da belirtir. Bk. Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁷² Bu cezanın ölçüsünün Dukagin Kanunu temelinde olması muhtemeldir.

⁷³ Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

hakkında çok kesin ifadelerde bulunmamakla birlikte idare heyetinin bu uygulamasını doğrulamaktadır⁷⁴.

Köydeki Müslüman ve Katoliklerin asayiş, adli ve idari işlemlere dair oluşturdukları bu birlikteliğin diğer bir şekli ise eşkıyalık faaliyetlerinde görülmektedir. Osmanlı idaresi esnasında köyün genellikle varlıklı aileleri Müslümanlardanmış. Müslümanların ileri gelenlerinin oluşturdukları bir çeşit çete faaliyetleri köylülerin hatıralarında canlıdır. Eski İşkodra-Prizren yolu bu köyden geçmektedir. Bundan dolayı gelip geçen tüccarlara saldırmak geçimlerini temin etmekte zorlanan ahali için fırsata dönüşmüştür. Katoliklerden bu ekibe katılanlara ise günlük üç okka⁷⁵ mısır Müslümanlar tarafından verilmekteymiş. Yani Müslümanlar Katolik komşularını bir anlamda bu haydutluk işine ortak etmek üzere günlük yiyeceklerini temin ederek işbirliği yapıyorlardı. Aslında bu uygulama ister Müslüman ister Katolik olsun bu coğrafyadaki köylülerin kolaylıkla başvurdukları bir yöntem olmuştu. Nitekim Kryezi köyünden daha batıda-aşağıda Puka yakınlarındaki Kert köyünde eşkıya soy ismini taşıyan bir aile hala mevcuttur⁷⁶.

Sonuç

Bu çalışmada birbiri ile aynı ismi taşıyan farklı yerlerin tespitinde saha araştırmasının sağlayacağı fayda görülmektedir. Tarih araştırmasının konusu olan yerin görülerek tespiti ile birlikte o yer sakinlerinin mensup oldukları din-mezhep de kolaylıkla ortaya konulmaktadır. Kryezi örneğinde gördüğümüz üzere özellikle nüfus sayımının yapılmadığı ve Osmanlı taşra idaresinin dışında yönetilen bir takım istisnai uygulamaların görüldüğü yerlerle alakalı araştırmalarda böyle bir çalışma zorunlu hale gelmektedir. Nitekim kaynaklarda nüfus ve diğer maddi unsurlarla alakalı bilgiler net olarak ifade edilmemektedir. Bu eksikliği aşmak ve mevcut bilgilerin mukayesesini sağlıklı bir şekilde yapabilmek bakımından bölgenin yerinde görülmesi faydalı olmaktadır. Üstelik Osmanlı istatistiklerindeki ifadelerin çağın imkanları ve bu kaynakların oluşturulma süreçlerindeki sıkıntılar nedeni ile diğer kaynaklar ile birlikte tahlilleri gerekmektedir. Ancak burada görüldüğü üzere bazı hallerde bu mukayeselerle

⁷⁴ Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

⁷⁵ Bir ağırlık ölçü birimi olarak okka kullanıldığı bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte en yaygın kullanımı ile 1282 gramdır. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 723

⁷⁶ Şikia olarak ifade edilir. Bk. Hasan Kaplan Laçi, 1955, Puka, İlkokul, 25 Ağustos 2017.

de bir sonuca ulaşamamaktadır ki bu halde saha araştırması bir zorunluluk haline gelmektedir. Coğrafyanın da görülmesi ile birlikte idari merkezlerin tayininde dikkat edilen unsurlar daha iyi anlaşılmaktadır. Bu vesileyle Kryezi'nin bayrak merkezi olduğuna dair bilgiler veren kaynakların gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu tespit edilmektedir. Kryezi'nin bayrak merkezi olmadığı halde hangi bayrak dahilinde olduğu ise tespit edilememektedir.

Köy sakinlerinin nereden gelerek bu köye yerleştiklerine dair bilgiler ise genellikle kaynakların ilgi alanı dışındadır. Arnavutluk'un sosyal ve içtimai yapısının etkisi ile ailelerin birkaç yüzyıl geriye giden soy ağaçları ve anonim bir şekilde nesilden nesile aktarılan anlatılar vasıtası ile yerel tarihe ilişkin bilgiler elde edilmektedir. Böylece Osmanlı idaresi esnasında buralarda meskun olanların buraya yaklaşık olarak hangi tarihlerde ve nereden göç ettiklerinin de tespiti yapılabilmektedir. Ancak bu rivayetlerin nakledilmesi esnasında aynı çevreden kişiler farklı bilgiler beyan edilebilmektedir. Bu ise mevcut kaynakların bu bilgilerle mukayesesini zorunlu kılmaktadır. Kryezi köyü Müslümanlarının ne zaman Müslüman olduklarına dair meselede bu durum ortaya konulmuştur. Bu çalışma ile Kryezi Müslümanlarının köyde Katolik ahali kadar eski bir zamandan beri yaşıyor oldukları görülmektedir. Bunun neticesinde köyde cami ve kiliselerin birlikte bulunduğu görülürken köyün idaresinde ve asayişinin de temininde yine birlikte hareket edildiği gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT.)

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât (DH. TMIK. S.)

Nüfus Defterleri (NFS. d.) 5402, 5417, 5424, 7450.

Devlet Salnamesi (D. S.) , H. 1311.

İşkodra Vilayet Salnamesi (İ. V. S.) , H. 1310, H. 1312, H. 1315.

Yanya Vilayet Salnamesi (Y. V. S.) , R. 1311.

Baldacci, Antonio; *Itinerari Albanesi (1892-1902)*, Presso La Reale Societa Geografica Italiana, Roma 1917, pp. 541.

Barbarich, Eugenio; *Albania*, Enrico Voghera, Roma 1905, pp. 344.

Bartl, Peter; *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları 1978-1912*, Ali Taner (çev.), Bedir Yayınevi, İstanbul 1998, ss. 340.

Cevdet Paşa, *Tezahir 13-20*, Ord. Prof. Cavid Baysun (yay.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, ss. 295.

Erken, İlkay; “İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Samsun 2014, ss. 154.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 784.

Röportajlar:

Ndoc Alia, 1949, Kryezi-Puka, Ortaokul, 20 Mayıs 2017.

Mustafa Ali Arifaj, 1956, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

Ali Arifaj, 1932, Kryezi-Puka, Ortaokul, 24 Ağustos 2017.

Hasan Kaplan Laçi, 1955, Puka, İlkokul, 25 Ağustos 2017.

Gezim Kopani, 1983, Puka ,Üniversite, 25 Ağustos 2017.